- דו"ח תמצית -

הגורמים ליצירת הפער בין התשומות המושקעות בבתי הספר ובתוכניות תוספתיות לבין שיעור הזכאות לבגרות איכותית בקרב החברה הבדואית בנגב

פרופ' ארנון אדלשטיין, יניר שמעון, גלי מיכל חנן, יעל גורן |
מכון מחקר+ מקבוצת זוויות דיאלוג חכם

המחקר הוא חלק מסדרת מחקרי אפקטיביות והעמקה אודות
תוכנית החומש 1279 לפיתוח כלכלי חברתי
בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב 2022-2026 אשר בוצעו
בשיתוף האגף לפיתוח כלכלי חברתי בחברה הבדואית בנגב

מאי 2025 ט.ל.ח

תודתנו נתונה לכל אלה שהשתתפו בהכנה ובייעוץ בביצוע המחקר, ובמיוחד לאגף לפיתוח חברתי כלכלי של החברה הבדואית בנגב ולחברי ועדת ההיגוי. תודה מיוחדת לעבדאללה אלגרגאוי בסיועו להגעה לחלק ממשתתפי המחקר.
כמו כן, תודה רבה למשתתפי המחקר מהחברה הבדואית שפינו מזמנם היקר כדי לספק תובנות למחקר בנושא חשוב זה.

מכון מחקר+ זוויות דיאלוג חכם
טלפון: 054-3603636; 054-2006185
office@muniplus.co.il | muniplus.co.il

אייר תשפ"ה | מאי 2025

תקציר

מחקר זה נערך על ידי מכון מחקר+ מבית זוויות דיאלוג חכם לבקשת האגף לפיתוח כלכלי-חברתי בחברה הבדואית בנגב לבחינת הגורמים ליצירת הפער בין התשומות המושקעות בבתי הספר ובתוכניות תוספתיות לבין שיעור הזכאות לבגרות איכותית בקרב החברה הבדואית בנגב.

השכלה הוכחה כגורם מפתח בשינוי מציאות ברמת היחיד, המשפחה והחברה. עובדה זו הוכחה בעולם במחקרים רבים שהוכיחו קשר מובהק בין השכלה גבוהה, תעסוקה מכניסה, העלאת רמת החיים וניעות חברתית . בנוסף, נמצא קשר מובהק בין רמת ההשכלה של האם לבין מספר הילדים במשפחה, כאשר השאיפה היא להעניק לכל ילד את המיטב, ולא מהבחינה החומרית.

ככל שחברה נהנית מהשכלה גבוהה רבה יותר בקרב חבריה, כך הישגיה במגוון תחומים גבוהים יותר, יש בה יותר דמויות לחיקוי עבור ילדיה וגם הם פונים למסלולי השכלה גבוהה ורכישת מקצועות יוקרתיים ומכניסים.

השכלה גבוהה מורידה סטריאוטיפים ודעות קדומות ביחס לאוכלוסיות אחרות, ותורמת לאינטגרציה חברתית כוללת גבוהה יותר, לעומת חברות מפולגות, בהן ישנן חברות משנה שאינן חלק מהחברה הכללית ויחס של חוסר אמון וחשדנות שורר ביניהן.

מנגד, לא די בהעצמת אוכלוסיות מוחלשות לשם השגת השכלה גבוהה, אלא יש צורך להכשיר את החברה הכללית לקבל את השינוי באוכלוסיות אלה ולחנך לשוויון רב יותר. דוגמה בולטת לכך היא בחירתו של אובמה בידי אמריקאים שאינם שחורים לנשיאות.

החברה הבדואית בנגב מאופיינת בקשיים ובעיות רבים לאורך שנים: הלאומיות השונה, הדת השונה, דעות קדומות וחשדנות הדדית בינם לבין החברה היהודית, חוסר בתשתיות בכל הרמות, היעדר חשמל ומים בחלק מהיישובים, סכסוכי קרקעות מול המדינה ואבטלה גבוהה. כל אלה מציבים את החברה הבדואית ברף הנמוך ביותר בחברה הישראלית, מתחת לאחוזונים של החברה היהודית והערבית.

גורמים נוספים הגורמים לסוג של התבדלות הם הגורמים התרבותיים. איסור על נשים לצאת לתעסוקה שאיננה מוגדרת מסורתית (הוראה), איסור על נשים לצאת ללימודים גבוהים (מעבר ללימודי חינוך וסיעוד), דרישה מנשים להינשא בגיל מוקדם, ראיית נערים ככוח עבודה שיכול לסייע בעבודת האב, מסורתיות בתחומי התעסוקה שאינם דורשים השכלה גבוהה וחינוך ל"כאן ועכשיו"- כל אלה לא רק שאינם מעודדים יציאה להשכלה גבוהה ולמקצועות יוקרתיים כמו: רפואה, טכנולוגיה והייטק, אלא שהם תורמים גם לנשירה של תלמידים ממערכת החינוך, ובוודאי שלא מחנכים את הילדים ליצירת אופק תעסוקתי בו הם רואים עצמם דוחים סיפוקים מיידיים לטובת השקעה לזמן ארוך.

תובנות אלו הביאו לכך שממשלת ישראל, הכינה תכניות חומש החל משנת 2017 במטרה לעודד יותר תלמידים מהחברה הבדואית להשיג תעודת בגרות בכלל ותעודת בגרות איכותית בפרט. תעודת בגרות איכותית ניתן להגדיר בצורות שונות כמו: "5,5,5", דהיינו, חמש יחידות בגרות במקצועות המתמטיקה, האנגלית ואחד המדעים, או בהרכב אחר. בכל מקרה ההגדרה הפשוטה והנכונה ביותר לתעודת בגרות איכותית היא: "תעודת בגרות המאפשרת כניסה ללימודים אקדמיים בכל התחומים".

לצורך כך, נערכו תוכניות תוספתיות להעלאת הישגי התלמידים, מנהלים הונחו לקדם תעודת בגרות איכותית ועוד. בפועל, המחקרים מראים שאחוז התלמידים הזכאים לתעודת בגרות איכותית אמנם עלה בחברה הבדואית בנגב, אך שיעורי צמיחה זו עדיין נמוכים בהשוואה לאלו שבחברה היהודית והערבית.

המחקר הנוכחי ביקש לבדוק מהם גורמי ההנעה והמחסום המשפיעים על הישגי התלמידים בהשגת תעודת בגרות איכותית, תוך מתן המלצות פרקטיות במטרה לשפר את ההישגים.

המחקר נעשה בשיטה האיכותנית, שהיא שיטת מחקר בה ניתן לבחון תופעות לעומקן, מתוך ראייתו הסובייקטיבית של הנחקר את עולמו ואת נושא הריאיון. שיטה זו מטיבה לתת תמונה משקפת מציאות מנקודת מבטו של הנחקר. מנגד, יכולת ההכללה של שיטה זו נמוכה יחסית. בנוסף, מספר המשתתפים במחקר אינו יכול להיקבע מראש משום שבפועל, אם לדוגמא חמישה אנשים מחזיקים בדעה או עמדה זהה בנושא מסוים, אין טעם לראיין עוד ועוד אנשים שיאמרו אותו הדבר, כלומר יש להגיע למצב של רוויה או מיצוי.

שאלות המחקר נבנו על סמך תוצאות מחקרים שנערכו בעולם ובישראל על קידומן של אוכלוסיות נחשלות, ביניהן החברה הבדואית עצמה. המשתתפים התבקשו, בראיון חצי מובנה, להתייחס לכל אחת מן השאלות. לאחר הגעה למיצוי/רוויה, נערך ניתוח תמטי של התוצאות.

בסך הכל השתתפו במחקר כמה קבוצות: תלמידי תיכון, סטודנטים, מורים, הורים, מנהלי תוכניות תוספתיות ואנשי משרד החינוך: מנהלי בתי ספר, אנשי מטה של המשרד ואנשי חינוך ברשויות המקומיות. בהמלצת ועדת ההיגוי של מחקר זה, התלמידים לא רואיינו אחד על אחד, אלא ישבו בקבוצת מיקוד ומראיינים סיכמו את דבריהם.

ממצאי המחקר מעלים כמה תובנות חשובות בנוגע למניעים ולחסמים להשגת תעודת בגרות איכותית.
ניתן לדבר על ממצאים מהותיים וממצאים חשובים. הכוונה היא שהיעדר תשתיות למשל, אינו סיבה לחוסר השגת בגרות איכותית, כי העובדה היא שישנם תלמידים שאינם גרים בעיר מרכזית דווקא, ובכל זאת השיגו את תעודת הבגרות, אם כי בקושי רב בהרבה מאחרים. לחלופין, הורים חסרי השכלה ואינם מודעים לחשיבות תעודת הבגרות יכולים שלא ליצור בילדיהם מוטיבציה נדרשת, אך אם ילדים אלו יכירו דמות חיובית לחיקוי הם עשויים לקבל ממנה את הרצון והמוטיבציה לכך. מנגד, חסם משמעותי שנמצא הוא השאיפה של מורים ומנהלים להשגת מספר רב יותר של זכאות לתעודת בגרות, ולשם כך הם מעדיפים לשמר בינוניות "בטוחה" על פני התמודדות עם לימודים ברמה של 5 יחידות.

לפני שנפרוש את התוצאות, חשוב לציין שלא ניתן לדבר על כל משתנה כעומד בפני עצמו, אלא יש להסתכל על הממצאים בצורה הוליסטית.

גורמים מניעים:

- קיומו של אופק מקצועי-תעסוקתי הדורש השכלה אקדמאית, מביא תלמידים להשקיע בלימודיהם בתיכון לשם השגת תעודת בגרות איכותית.
- תוכניות תוספתיות: מעודדות מוטיבציה והגדלת הישגים בתחום הלימודי והאישי.
- דמות לחיקוי: קיומה של דמות חיובית לחיקוי שהצליחה באקדמיה ורכשה לעצמה מוניטין תעסוקתיים טובים מעודדת תלמידים להידמות לה.
- הורים דואגים ואכפתיים המצויים בקשר רציף עם בית הספר ובני משפחה משכילים שיניעו את ילדיהם.
- מוטיבציה.

גורמים חוסמים:

- היעדר אופק תעסוקתי-מקצועי.
- התרבות הבדואית שמונעת מבנות לצאת ללימודים אקדמאיים ודורשת מהן להינשא בגיל צעיר.

- התוכניות התוספתיות אינן מגוונות ולכן אינן עונות על הצרכים המגוונים של תלמידים; קושי להגיע אליהן בשל חוסר בתשתיות או שהן עולות כסף.
- חוסר חשיפה לדרישות הקבלה וההתנהלות באקדמיה.
- היעדר כוח הוראה מעולה במקצועות המוגברים.
- חוסר בתשתיות תחבורה, מחשוב ועוד.
- חוסר מודעות הורית לחשיבות ההשכלה הגבוהה.
- היעדר כוח אדם בהוראה במצב ירוד, בעיקר במקצועות הדורשים 5 יחידות. או השמה בהתאם לשיקולים פוליטיים ולא מקצועיים.

<u>ההמלצות הן פועל יוצא של ממצאים אלו וכוללות בעיקר:</u>

- הקמת ועד הורים מרכזי לחברה הבדואית בראשו יעמדו משכילים צעירים ומבוגרים שימשכו את ההורים לקידום ההשכלה של ילדיהם. הוועד יעבוד בשיתוף פעולה ויהיה מעורב במתנהל בבתי הספר ובאגף החינוך ברשות המקומית ויהיה מודע ליעדי החינוך בכל שלב.

- הוועד ביחד עם בתי הספר יקיים לתלמידים והורים "ימים פתוחים"- ימי חשיפה לתחומים אקדמיים במגוון פרופסיות: רפואה (רפואה, סיעוד ופיזיותרפיה, מחקר ומעבדות), הייטק וטכנולוגיה, עבודה סוציאלית, משפטים והוראה. כל אלה בשיתוף המוסדות להשכלה גבוהה. אנו ממליצים לקיים מפגשים אלו עוד בבתי הספר היסודיים לטובת ציור תמונת עתיד מקצועי כבר בגיל צעיר. כמו כן, יידוע התלמידים בתנאי הסף לקבלה למקצועות השונים באקדמיה.

- יצירת אפשרות של תלמידים בעלי ממוצע ציונים כללי גבוה להשתתף בקורסים באוניברסיטה ובמכללות עוד בהיותם בתיכון ולצבור נקודות זכות, מעבר למה שקיים כיום.

- מחקרי הערכה של תוכניות תוספתיות ושל מידת תרומתן לקידום תלמידים מגוונים לקראת כניסה לאקדמיה. תוכניות שלא מראות על קידום משמעותי של תלמידים יורדו והתקציב יועבר לתוכניות מצליחות או לפיתוח תוכניות אחרות.

- במידה ולא ניתן לקיים מחקרי הערכה בשל מגבלות כאלו או אחרות, יש לדרוש מכל תוכנית תוספתית להציג את קהל היעד והיעדים שלה ולדרוש דיווח כמותי ואיכותני אודות עמידה ביעדים והצלחת התוכנית. תוכניות שלא מראות על קידום משמעותי של תלמידים להשגת תעודת בגרות איכותית, יורדו והתקציב יועבר לתוכניות מצליחות או לפיתוח תוכניות אחרות.

- פיתוח והקמה של תוכניות תוספתיות המאפשרות דיפרנציאליות ופונות לקהלי יעד מגוונים לטובת השגת תעודת בגרות איכותית.

- הקמת מנגנון של ועדה מייעצת הכוללת את משרד החינוך, הרשות המקומית, ועד ההורים, הנהלת בתי הספר ומומחים חיצוניים על השקעה מחדש של תקציבי החינוך במועצות השונות.

- פיקוח הדוק יותר של משרד החינוך על מינוי מנהלי בתי ספר ומורים לשם מניעת מינויים פוליטיים ודרישת דין וחשבון ממנהלים על תוצאות בחינת הבגרות בדגש על מקצועות מוגברים.

- פיקוח צמוד יותר על מורים בתחילת דרכם ע"י המנהלים או ע"י הוספת תקנים של מפקחים במשרד החינוך. הישגי המורים יימדדו אחת לשלושה חודשים בשנותיהם הראשונות במערכת.

- דירוג בתי ספר על פי מידת הצלחת תלמידיהם בהשגת תעודת בגרות איכותית, ולא על בסיס כמותי של השגת בגרות באופן כללי. בנוסף, ניתן לקבל אינדיקציות ולבחון בתי ספר באמצעות מדדים חיצוניים כגון מבחן אסי"ף או מספר המתקבלים ללימודים באקדמיה. בהתאם למדדים חיצוניים ופנימיים אלו לבחון את אופן מתן התגמול והתקצוב של בתי הספר.

- דיון עם המל"ג לטובת שיפור הכשרת מורים בפרט במקצועות ה-STEM ותגמול מוסדות ומורים, ו/או שכר דיפרנציאלי (עם הוועדים המייצגים).

- הקמת צוות משותף של המל"ג ומשרד החינוך על שינוי דרישות הקבלה במכללות ובחוגים לחינוך באוניברסיטאות.

- קיום ראיונות אישיים במוסדות להשכלה גבוהה לטובת סינון מוקדם של סטודנטים הבאים ללמוד חינוך לטובת בחינת התאמתם לתפקיד בכלל ההיבטים ורמת המוטיבציה שלהם.

- עידוד מעורבות השלטון המקומי בנעשה בבתי הספר בדומה לפעילות הנעשית בכסייפה והעתקתו והתאמתו ליישובים נוספים.

- קידום החינוך כבר בשלבים הראשונים במערכת החינוך, ולא התמקדות בתיכונים, ושילוב שיטות למידה חדשניות יותר שבין היתר אינן דורשות שינון בלבד של החומר.